

Матвієнко О. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ЯК СКЛАДОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ШКОЛИ ПЕРШОГО СТУПЕНЯ**

У статті досліджено особливості педагогічного спілкування вчителя в структурі його готовності до педагогічної взаємодії в навчально-виховному середовищі школи першого ступеня.

***Ключові слова:** педагогічне спілкування, педагогічна взаємодія, педагогічні відносини, діалогічне спілкування, компоненти спілкування.*

Педагогічне спілкування в навчально-виховному середовищі школи першого ступеня як професійно-етичний феномен потребує від майбутнього учителя спеціальної підготовки не лише для оволодіння технологіє взаємодії, а й для набуття морального досвіду, педагогічної мудрості в організації стосунків з учнями, батьками, колегами у різних сферах навчально-виховного процесу. Як професійне за своїм змістом і сферою функціонування, воно може бути професіональним і не професіональним за якісними ознаками. Професіональне педагогічне спілкування на рівні майстерності взаємодії забезпечує через учителя трансляцію учням людської культури, допомагає засвоєнню знань, сприяє становленню ціннісних орієнтацій під час обміну думками; забезпечує формування власної гідності дитини.

Проблеми високої культури професійного спілкування розглядалися в численних працях педагогів. У результаті досліджень Ю. Бабанського, О. Киричука, В. Кан-Калика, Х. Лійметса, Т. Мальковської, О. Мудрика та інших учених отримано важливі дані про можливості педагогічного управління спілкуванням у класному колективі; ефективне педагогічне спілкування розглядається як один із чинників оптимізації навчально-виховного процесу.

Дослідження різних аспектів спілкування дало підстави В. Рижову дійти висновку, що педагогічне спілкування є особливою діяльністю учасників навчально-виховного процесу, спрямованою на створення, формування, підтримку, зміцнення (або руйнування) їх співпраці [4, с. 18]. Суб'єктом педагогічного спілкування виступає не окрема людина, яка бере участь у спілкуванні, а педагог та учень. Предмет цього спілкування – співпраця партнерів, а точніше – процес поєднання, інтеграції індивідуальних діяльностей.

Розуміння спілкування як виду діяльності дістало відображення в

наукових дослідженнях Н. Кузьміної та О. Щербакова. Так, Н. Кузьміна вважає, що педагогічна діяльність – складна динамічна система, що має специфічну структуру. Вона вирізняє конструктивний, організаторський, комунікативний компоненти. У комунікативному компоненті цієї діяльності Н. Кузьміна вбачає встановлення правильних взаємин учителя з учнями, вчителями, батьками, громадськістю. О. Щербакова в психологічній структурі діяльності вчителя особливе місце відводить її комунікативному компоненту як установленню таких взаємин з учнями, що сприяють найефективнішому розв'язанню педагогічних задач [6, с. 37]. У теоретичних й експериментальних дослідженнях С. Кондратьєвої [2] педагогічне спілкування найчастіше розглядається як взаємодія педагога з учнями. Одночасно наголошується, що роль педагога в цій взаємодії полягає в управлінні поведінкою й діяльністю учнів. А. Золотнякова розглядає педагогічне спілкування як провідний тип діяльності педагога, що є складовою функціонування будь-якої іншої його діяльності [1, с. 3]. Предметом цієї діяльності учень. Професійне спілкування педагога за схемою С–П–С, де відносини С–С (суб'єкт–суб'єкт) відображають міжособистісні контакти учителя та учня, а відносини С–П (суб'єкт–предмет) – предметно-змістові зв'язки.

Метою статті є на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури визначити та обґрунтувати особливості педагогічного спілкування вчителя в структурі його готовності до педагогічної взаємодії в навчально-виховному середовищі школи першого ступеня

Повноцінне педагогічне спілкування є не лише багатограним, а й поліфункціональним. Воно забезпечує обмін інформацією і співпереживання, пізнання особистості і самоутвердження, продуктивну організацію взаємодії. Обмін інформацією і ставленнями реалізує комунікативний бік спілкування, пізнання особистості і самоутвердження – перцептивний, а організація взаємодії – інтерактивний. Орієнтація на поліфункціональність спілкування дає змогу вчителю організувати взаємодію на уроці і поза ним як цілісний процес: не обмежуватися плануванням лише інформаційної функції, а створювати умови для обміну ставленнями, переживаннями; допомагати кожному школяреві самоутвердитися в колективі, забезпечуючи співробітництво і співтворчість у класі. Спілкування педагога з учнями є специфічним тому, що за статусом вони виступають з різних позицій: учитель організовує взаємодію, а учень сприймає її і включається в неї. Треба допомогти учневі стати активним співучасником педагогічного процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто забезпечити суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних стосунків. Суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування – принцип його ефективної організації, що полягає у рівності

психологічних позицій, взаємній гуманістичній установці, активності педагога та учня, взаємопроникнення їх у світ почуттів та переживань, готовності прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним.

Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті є: особистісна орієнтація співрозмовника – готовність бачити і розуміти співрозмовника; самоцінне ставлення до іншого. Враховуючи право кожного на вибір, педагог повинен прагнути не нав'язувати думку, а допомогти особистості обрати власний шлях розв'язання проблеми; суб'єкт-суб'єктний характер спілкування передбачає рівність психологічних позицій співрозмовників. Залежно від того, реалізовано принцип суб'єкт-суб'єктної чи суб'єкт-об'єктної взаємодії, спілкування постає як функціонально-рольове або особистісно орієнтоване.

Показником якості спілкування є повага, що передбачає ставлення до партнера зі взаємодії як рівного і забезпечує такий тип контактів, котрий описано як “перебування поруч”, а не “знизу” чи “згори” (П. Єршов, І. Зязюн). Відношення такої модальності уможлиблює діалог (А. Співаковська, Л. Петровська) і взаємодію з учнями як зі “значимим іншим” (О. Кроник) і є ціннісним ставленням до учня (В. Горянина).

Відмінною рисою спілкування є наявність міжособистісного зворотного зв'язку, що передбачає безпосередній відгук на думки, почуття, турботи і проблеми іншої людини. Зворотний зв'язок зумовлює у спілкуванні ніби “струм” співпереживанням, бажанням зрозуміти іншу людину, розділити труднощі, ввійти в її становище і відчувати її проблеми як власні, тобто, іншими словами, культура спілкування містить також емпатію.

Зі сказаного випливає, що культура спілкування, або комунікативна культура – це складна й багатогранна структура, що характеризує спілкування, головним компонентом якого є: культура слухання, культура мови й емоційна культура.

Процес сприймання педагогом особистості вихованця включає вміння правильно сприймати і визначати за виразом обличчя людини, за її рухами, діями і вчинками, а також вербальними реакціями психічний стан й емоційні переживання вихованців на певний педагогічний вплив і перебудовувати свої дії та поведінку на основі отриманої інформації, вміння спостерігати, “бачити” і швидко оцінювати педагогічну ситуацію, труднощі в своїй діяльності і діяльності учнів.

Аналіз досліджень показує, що формування соціальної перцепції потребує розвиненості у педагога уважності як своєрідного педагогічного вміння. Уважність виявляється в особливому ставленні до людей, в особливій спрямованості особистості на інших людей. І. Страхов вказує, що це вміння виявляється у здатності спостерігати психічний стан інших людей. Загальним механізмом розуміння особистості іншої людини є ідентифікація,

яку в соціальній перцепції потрібно розуміти як ототожнення індивідом своєї особистості з особистістю іншого індивіда. Разом із тим ототожнення слід розглядати як співвіднесення в поняттях власних якостей та особистісних якостей значущого іншого, що фіксуються людиною.

Розуміння особистості учня як суб'єкта спілкування залежить від сукупності внутрішніх умов розвитку особистості педагога (вік, стать, спеціальність, досвід пізнання інших людей, індивідуально-психологічні особливості). У зв'язку з цим Л. Савенкова [5, с. 206] зазначає, що:

– перцептивні вміння педагога вдосконалюються залежно від формування його особистості, зокрема поглиблюється бачення різних емоційних станів і переживань людини, формується вміння співвідносити ці стани з об'єктивними змінами педагогічній ситуації;

– розуміння педагогом учнів залежить від його особистісного досвіду переживань, що нагромаджуються в процесі спілкування з дітьми, від ставлення до ситуації, що викликала ці переживання, і того смислу, який він вносить у цю ситуацію, від умов спілкування в процесі спільної діяльності.

У процесі педагогічної взаємодії взаємини спілкування мають супутній характер, оскільки вияв ставлення до людини не є самим ставленням. Будь-яке слово, будь-яка дія і будь-який учинок самі по собі не можуть мати того чи іншого предметного смислу, незалежно від того, що в них виявляється і ставлення до партнера. Саме в процесі педагогічної взаємодії через пізнання дитини, через пізнання відносин з учнями відбувається і пізнання педагогом себе як людини. Відображення “педагогічної взаємодії”, “педагогічного спілкування”, “педагогічних відносин” у начально-виховному процесі має прямий і зворотний зв'язок. Л. Савенкова [5] вважає, що *педагогічне спілкування – соціально-психологічна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу (педагога й учнів), зумовлена наявністю (чи відсутністю) емоційного і пізнавального контактів між ними, змістом якої є обмін інформацією, досвідом, організація взаємостосунків*. Л. Маліцька [3, с. 8] розглядає *педагогічне спілкування як психолого-педагогічну систему*, в якій вирізняються: суб'єктивний стан учасників спілкування і емоційно-оцінювальне ставлення їх один до одного – афективний компонент; операціональні акти взаємодії педагога та учнів, які зумовлені включенням їх у соціальну групу – поведінковий компонент; предмет педагогічного спілкування – когнітивний компонент. Спілкування педагога з учнями розглядається як умова, істотний чинник організації педагогічного процесу, управління навчально-пізнавальною діяльністю, коли предметом вивчення стають соціально-психологічні, соціально-етичні “координати” спілкування, його емоційно-психологічні характеристики.

Отже, педагогічне спілкування можна розглядати як один із видів діяльності, для якого характерне своєрідне співвідношення обміну між

суб'єктами інформацією, діями, емоційними впливами і встановлення на цій основі взаєморозуміння (як розуміння одне одного).

Говорячи про діалогічне педагогічне спілкування, ми вживаємо поняття “діалог” не лише в значенні розмови між двома особами, а й як обмін сенсом у спілкуванні (не тільки репліками). Діалог педагогічний – це дія у педагогічному процесі, яка дає можливість кожному партнерові для самовираженні у спілкуванні. Дослідники називають загальні риси успішного спілкування з учнями, характерні для майстрів педагогічної праці:

- особистісна відкритість дітям, здатність дати зрозуміти учням, що вчитель не стільки вчитель, скільки людина;
- уміння організувати спілкування “від учня”: від його думок, сподівань, настрою;
- уміння поставити себе на місце дитини, пізнати її взагалі й у даній ситуації;
- прийняття вихованця як повноправного партнера зі спілкування, як людини, рівної за соціально-психологічними параметрами;
- терпіння, чуйність, здатність до співпереживання, щира зацікавленість у долі вихованця;
- широта пізнань, різновид інтересів і вміння використовувати їх у спілкуванні з вихованцями;
- уміння переконати вихованця в його значущості.

Отже, *педагогічне спілкування* – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці або поза ним (у процесі навчання і виховання), що має певні педагогічні функції й спрямоване на встановлення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності і відносин між педагогом та учнями, учнівським колективом. Педагогічне спілкування – важливий компонент праці вчителя, що створює атмосферу психологічного розвитку особистості учня. Педагогічне спілкування має бути особистісно розвивальним, емоційно-комфортним, розв'язувати такі завдання:

- взаємообмін інформацією між вчителем та учнями;
- взаєморозуміння, вміння дивитися на себе очима партнера зі спілкування;
- мобілізація резервів учасників спілкування, виявлення найсильніших і найяскравіших рис та якостей учнів і вчителя;
- взаємодія й організація спільної діяльності;
- розумна, педагогічно доцільна самопрезентація особистості вчителя та учнів;
- взаємна задоволеність учасників спілкування.

Функції педагогічного спілкування зумовлені цілями професійної діяльності вчителя і видам спілкування, яке буває *поверхневим* (за типом наказів, різного роду розпоряджень, повчань тощо) або *глибинним* (заторкує

особистісно-смислові зв'язки; взаємне проникнення партнерів у світ відчуттів і переживань одне одного; готовність поділити точку зору іншої сторони).

Проведене дослідження дало нам змогу визначити принципи організації педагогічного спілкування. Провідним в ній є *принцип діалогу*. Він пов'язаний із перетворенням позицій дорослого і дитини на особистісно-рівноправні, на позиції співучнів, співвихованців, співробітників.

Другий принцип – *проблематизація* – веде до зміни ролей і функцій дорослого і дитини, вчителя і учня в процесі виховання і навчання. Дорослий не виховує, не викладає, але актуалізує дослідницьку активність самого учня, стимулює його тенденцію до особистісного зростання, створює умови для здійснення дитиною етичних учинків, для самостійного виявлення і постановки нею пізнавальних проблем і завдань.

Принцип *персоналізації* передовсім передбачає відмову від рольових масок, адекватне включення в цю взаємодію і тих елементів особистісного досвіду (відчуттів, переживань, емоцій і відповідних ним дій та вчинків), що не відповідають рольовим очікуванням і нормативам.

Четвертий принцип – *індивідуалізація педагогічної взаємодії* – означає виявлення й культивування в кожній дитині індивідуально-специфічного і особливого. Реалізація цього принципу означає побудову такого спілкування, адекватного віковим (за рівнем розвитку) та індивідуальним (особистісним) особливостям і можливостям, здібностям і схильностям усіх учнів.

Отже, успішне педагогічне спілкування є підґрунтям ефективної організації педагогічної взаємодії в навчально-виховному середовищі.

Педагогічне спілкування передбачає наявність таких умінь:

- а) оперативно і правильно орієнтуватися в умовах спілкування, що постійно змінюються;
- б) правильно планувати і здійснювати систему комунікації;
- в) швидко і точно знаходити адекватні комунікативні засоби, що відповідають як творчій індивідуальності педагога і ситуації спілкування, так і індивідуальним особливостям вихованця;
- г) постійно відчувати та підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні.

У зв'язку з цим компонентами професійно-педагогічної комунікативності майбутнього вчителя є:

1. Наявність стійкої потреби в систематичному спілкуванні з дітьми в найрізноманітніших сферах.
2. Органічна взаємодія загальнолюдських та професійних показників комунікативності.
3. Емоційне задоволення на всіх етапах спілкування.
4. Наявність здібностей до здійснення педагогічної комунікації.
5. Наявність комунікативних навичок та вмінь.

Формування професійно-педагогічного рівня комунікативності майбутнього вчителя є необхідною передумовою підготовки до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі. Проведене дослідження дозволило виокремити компоненти педагогічного спілкування.

Когнітивний компонент передбачає знання: загальних закономірностей спілкування; структури спілкування, особливостей реалізації комунікативної, інтерактивної і перцептивної сторін спілкування; методик дослідження спілкування і міжособистісних відносин; основних психолого-педагогічних вимог щодо організації педагогічного й міжособистісного спілкування.

Регулятивний компонент – це вміння: передавати інформацію, використовуючи весь арсенал комунікативних засобів, методів, прийомів; організовувати взаємини з дітьми і взаємини дітей у процесі спільної діяльності; розуміти актуальний емоційно-психологічний стан, адекватно сприймати й об'єктивно оцінювати особистісні якості та поведінку іншої людини; коректно і педагогічно доцільно впливати на партнерів зі спілкування; управляти власним психічним станом, поведінкою і розвитком.

Афективний компонент: емоційний стан, що характеризує ставлення, переживання, які виникають між партнерами зі спілкування.

Духовний компонент: поєднання інтелектуальних здібностей і духовного стану. Духовно багатий учитель у своєму спілкуванні прагне розуміти, приймати інших людей з їхнім духовним змістом.

На підставі аналізу сучасних підходів до проблеми характеристик педагога як суб'єкта педагогічної діяльності ми вирізняємо такі характеристики педагога як суб'єкта взаємодії: 1) особистісно-індивідуальні; 2) психофізіологічні; 3) професійно-педагогічні.

Ефективність педагогічної взаємодії завжди залежить від розуміння вчителем її внутрішніх механізмів, від знань вчителя сутності і функцій педагогічного спілкування. Тому майбутнього вчителя необхідно ретельно готувати до оптимального педагогічного спілкування.

Розгляд підходів до проблеми педагогічного спілкування в сучасній і зарубіжній науково-педагогічній літературі свідчить, з одного боку, про варіативність трактування її дослідниками, а з іншого – про активні пошуки вчених у царині підготовки майбутнього вчителя до оптимального педагогічного спілкування, пов'язаної передусім із необхідністю реформування сучасної підготовки вчителів.

Висновки. Аналіз педагогічних досліджень з проблем спілкування переконує нас, що в більшості праць спілкування розглядається як особливий вид діяльності або прив'язаний до концепції відносин. Обидва ці підходи плідні й не викликають заперечень, однак обмеження досліджень спілкування тільки цими підходами завадить всебічному вивченню

навчальних і виховних можливостей підготовки студентів до педагогічного спілкування. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави зробити висновок, що цілісність підготовки майбутнього вчителя до оптимального педагогічного спілкування забезпечується взаємозв'язком таких трьох компонентів:

- об'єктивною пізнавальною діяльністю студентів, спрямованою на поглиблене розуміння сутності й структури педагогічного спілкування;
- навчання майбутніх учителів керувати своїм психічним станом;
- формування вмінь та навичок у сфері педагогічного спілкування.

Характерною ознакою готовності майбутніх учителів до педагогічної взаємодії з учнями є готовність до педагогічного спілкування.

Використана література:

1. *Золотнякова А. С.* Личность в структуре педагогического общения: пособие по спецкурсу / А. С. Золотнякова. – Ростов н/Д. : Ростов. гос. пед. ин-т, 1979. – 142 с.
2. *Кондратьева С. В.* Межличностное понимание и его роль в общении : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Ленингр. гос. пед. ин-т. – Л., 1977. – 51 с.
3. *Калицька Л. С.* Формування професійної емпатії у майбутніх учителів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кіровоградський пед. ун-т, 1996. – 186 с.
4. *Рыжов В. В.* Педагогика сотрудничества и психология педагогического общения / В. В. Рыжов // Психолого-педагогические проблемы общения в профессиональной подготовке учителя : межвуз. сб. науч. тр. / ред. кол. : В. В. Рыжов (отв. ред.) [и др.]. – Горький : МНО РСФСР, Горьков. Гос. пед. ин-т, Горьков. Гос. пед. ин-т ин. яз., 1989. – С. 8-12.
5. *Савенкова Л. О.* Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 1989. – 413 с.
6. *Щербакова А. И.* Психологические основы формирования личности советского учителя / А. И. Щербакова. – Л. : Просвещение, 1967. – 266 с.

***МАТВИЕНКО Е. В.* Педагогическое общение учителя как составляющая профессиональной готовности к педагогическому взаимодействию в учебном и воспитательном процессе начальной школы.**

В статье анализируются особенности педагогического общения учителя в структуре его готовности к педагогическому взаимодействию в учебно-воспитательном пространстве начальной школы.

Ключевые слова: педагогическое общение, педагогическое взаимодействие, педагогические отношения, диалоговое общение, компонент общения.

***MATVIYENKO O. V.* Pedagogical intercourse of teacher as constituent of professional readiness to pedagogical co-operation in the learning and educate process of primary school.**

In the article the features of pedagogical intercourse of teacher are probed in the structure of his readiness to pedagogical co-operation in an educational-educate space of initial school.

Keywords: pedagogical intercourse, pedagogical co-operation, pedagogical relations, dialogic intercourse, components of intercourse.